
SOM FÖLDRAJZI NEVEI

A földrajzi nevek és főleg a történeti nevek jelenkori összegyűjtésének, felkutatásának (nem nagy túlzással mondva) az utolsó fejezetéhez érkeztünk. A kisebb közösségekben, falvakban élő, e neveket jól ismerő és használó emberek mára már idős, nyugdíjas korúak. Az életük során többször átszabdalt dülöket csak ők említik egykori nevükön. Egyre kevesebben élnek ebből a korosztályból, de egyre kevesebben vannak azok is, akik közvetlen kapcsolatban vannak a hajdan még a létet jelentő földdel, a megélhetést nyújtó mezőgazdasággal, állattenyésztéssel.

Som Árpád-kori település. Első írásos emléke 1270-ből való. A néphagyomány szerint a helyi erdőben bőven termő somfák voltak, a helység neve így a magyar *som* növénynévből keletkezett (BOTLIK–DUPKA 1993: 63). Mára nyoma sincs ennek az erdőnek, és a névadás alapját szolgáló somfáknak sem. A nevek ezzel szemben mesélő történelemként tárják eléink az emlékeket, a megőrzött jellegzetességeket. Falunk szülőtte, SÜTŐ KÁLMÁN, a vidékszerzte ismert költő a következőképpen ír nyomtatásban még meg nem jelent visszaemlékezésében: „Határát, északon lassú csobogással simogatja a Szernye csatorna. [...] A Szernye csatorna, a Fekete hegy, Csonkapapi és Bótrágy között terpeszkedik el a földnek az a kis rétege melyet mi Beregsom határ-területének mondunk. Ide jött dolgozni a falu apraja-nagyja, annakidején kelve a pirkadó hajnallal és mentek haza, amikor már a bíborvörös est elfátyolozta a határt” (SÜTŐ 1990a: 1). A falu határában lévő domb adottságait kihasználva a szőlőtermesztés lett a legővelmezőbb ágazat. „Keleti oldalán, mintegy áttörhetetlen kaput őrzi a határterjeszkedést, melyet még jó negyven évvel ezelőtt szőlőhegynek néztünk, amikor álmunk egyetlen álma az ünnepi számban értéklendő szüret volt. Ez a szőlőhegy »édenkertje« volt e községnek és az itt szőlőterületet vásárló szomszéd faluknak” (uo.). A magángazdálkodást a kollektívizálás követte, s a virágzó hegygazdálkodás a múlté lett. E tevékenységnek köszönhetően a falu határait is jelentős mértékben átszabták, földterületeit csaknem az eredeti felére csökkentették, több helyütt gyümölcsösöket telepítettek.

A szovjet érában megszaporodó üzemek, gyárak elszívták a mezőgazdaságtól a munkaerőt, a fiatalságot. Ezt elősegítette a vasút és a város közelsége is. Egyre kevesebben választották megélhetésül szüleik foglalkozását, így lassan megváltozott a falu arculata. A vasúttól távolabb eső falvakra mindez nem volt jellemző, ott továbbra is a földművelés maradt a fő ágazat. Ezzel magyarázható az is, hogy a mostani középgeneráció nem ismeretes a földterületek nevei között, csak hallomásból van tudomásuk a nagyobb területeket magába foglaló határrészekről.

A 90-es éveket követően, a kolhozok felbomlása után az óriás táblájú vetésforgókat újrapercellázták, ismét szétosztották. Az elmúlt száz évben ez már a harmadik változtatás. Ez utóbbit (amely előreláthatólag sosem éri el elődje fénykorát) a magángazdálkodás második korszakának is nevezhetjük.

Som kül- és belterületi neveinek összegyűjtésekor célul tűztem ki, hogy lehetőség szerint teljes feldolgozást, a történeti, az emlékezetben élő és ma használatos nevek összességét nyújtsam az érdeklődőknek. A teljesség azonban jelen esetben is relatív. Felhasználtam PESTY FRIGYES 1864–1865-ös gyűjtését, amit a továbbiakban P.-vel jelölök.

lök, a beregszászi levéltárban őrzött 1865-ös (jelölése K.1.) és 1908-as (K.2.) kataszteri térképek anyagát, valamint SEBESTYÉN ZSOLT ide vonatkozó történeti adatait (helység-névtár 1882–1944 között: Hnt.; SEBESTYÉN 2002), LEHOCZKY TIVADAR 1881-es (L.) és egyéb, hivatkozás nélküli, 1684–1944 közötti adatait (E.), valamint jelenkori gyűjtését 2002-ből. E történeti anyagot, amit az osztályozásban *-gal jelölök, „A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyvé”-be foglalt alapelvek szerinti aktív módszerű gyűjtéssel egészítettem ki – ezen adatok megkülönböztető jel nélkül szerepelnek. A névváltozatokat ~-vel közlöm. Az osztályozásban a különböző források adatait és az összes előforduló névalakot feltüntettem, még akkor is, ha emiatt néha ismétlésbe kell bocsátkoznom. Adatközlőim kiválasztásakor tekintettel voltam arra, hogy helybeli, cseh vagy magyar érában született, a földterületeket jól ismerő, esetleg ezen ágazatban dolgozó emberek legyenek. Köszönöm Kovács Irén (1928), Kődöbőcz Irma (1929), Fejes István (1933), Kovács József (1939) és Kovács Lenke (1942) segítségét.

A földrajzi nevek feldolgozásakor tekintettel voltam a témában alpműveknek számító munkákra, így BENKŐ LORÁND (1947), KÁZMÉR MIKLÓS (1957) és INCZEFI GÉZA (1970) tanulmányaira. A nevek osztályozásának alapjául (némi változtatással és egyszerűsítéssel) HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modellje, a „Helynevek nyelvi elemzése”, valamint BÍRÓ FERENCNEK e modellt élő névanyagon alkalmazó munkája, a „Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében” szolgált. BÍRÓ FERENC vizsgálati szempontjához hasonlóan szinkrón szemlélet szerint, az élő nevekkal együtt, helynévfajták alapján sorolom típusokba a történeti névanyagot is. Elkülöníték vízneveket, domborzati neveket, határneveket, lakott területek és építmények neveit.

A földrajzi köznevekhez nem fűzök magyarázatot, kivételt csak akkor teszek, ha jelentése a köznyelvtől eltér. A történeti neveket nem tárgyalom bővebben, mivel nagyobb részükre nem kaptam magyarázatot, vagy épp nagyon is eltérő etimológiákkal találkoztam. Az érdekesebb vagy még ismeretes nevek alakulását, történetét SÜTŐ KÁLMÁN (idézőjelben megadott) és adatközlőim magyarázataival egészítem ki.

1. Víznevek. – Som jellemzően nem vízparti település, de korábban több vízrajzi köznév szolgált a földrajzi nevek alapjául. PESTY FRIGYES gyűjtésében a következőket olvashatjuk: „Határunkat sok patak hálózta, melyeknek helyét mai napig észre lehet venni, de ma már csak vízfelfogó patakoknak nevezhetünk”. Az államosítást követően a földterületek újraparcellázása folytán mesterséges elvezető csatornákat, kanálisokat készítettek, s javarészt ezek alkotják ma a község sokszor csak időszakosan vízzel telt részeit.

A szakirodalom szerint gyakori, hogy a név pusztán földrajzi köznév. Somban e típus nem képvisel jelentős hányadot: *Forrás* [K.1.**Forrás*], *Kanális*, *Kenderásztató* [P.**Kenderásztató*; K.1.**Ásztató kender* ~ **Ásztató kender* ~ **Kender ásztató*; K.2.**Kender ásztató* ~ **Kenderásztató*] ~ *Mosó*, *Patak*, *Halastó*. Az objektumok pontosabb azonosításra egyéb szemantikai jegyeket is alkalmaznak. Az ide tartozó nevek alapjául a következő földrajzi köznevek, névrészek szolgálnak: **árok**: **Déli árka* [P.], **Suri árka* [P.]; **ér**: **Forrás ér* [P.], **Középső ér* [P.]; **folyó**: *Szernye folyó* [P., K.1.**Szernye folyó*], *Vérke folyó* ~ *Vérke* (feltehetően az *ér* 'sekély vízfolyás' főnév származéka); **forrás**: *Barta Laci forrása*, *Forrásnál* [K.1.**Forrásnál*]; **kanális**: *Kis-kanális*, *Nagy-kanális*; **kút**: *Báró kútja*, *Bödönös-kút* ~ *Döbönös* ~ *Döbönyös*, *Deme Bálint kútja*; **patak**: **Gát patak* ~ **Gátpatak* [K.1., K.2.], **Jászló patak* [P., K.1.], **Jásznátpatak* [L.], *Kána-patak*

[P. **Kána patak*], **Kis patak* [P.], **Mesteré féle patak* [P.], **Nagy patak* [P.], **Tölgyfás patak* [P.], **Tulkos patak* [P.], **Úr-patak* ~ **Úr pataka*; **tó**: **Sártó* [L.]; **víz**: **Bótrágyvíz* [L.], **Szűrte víz* [L.]. A *Hegy* déli oldalával szemben egy nagyobb vízterületet a kaszonyiak is **Mátra* [K.1., K.2.] névvel nevezték meg.

2. Vízkörnyéki nevek. – Az ide tartozó földrajzi helynévfajták leginkább a patakokban, állóvizekben gazdag területekre jellemzőek. Somban a földek lecsapolását megelőzően jelentősebb részek álltak időszakosan víz alatt. Előfordult, hogy a Tisza áradása ösztönözte védekezésre a községet, de igazi veszéllyel mindeddig nem kellett számolniuk. Mindez megmutatkozik a földrajzi nevek körében is, mivel vizet határoló vagy vízzel határolt szárazulatok megnevezésére mindössze két köznév szolgált: **töltés**: **Makkos töltés* [K.2.], **Vész-töltés*; **köz**: **Nagy éger köz* [K.1.]; **szeg**: **Csárszeg* [P.], **Gát szög* ~ **Gát szög* [K.1.; K.2.], **Gátszög* ~ **Gát szög*, **Jászló szeg* [P.], **Jászno szöglet* [K.1.], **Kenyerez szög* [K.1.], **Nagyszeg* [P.; K.1.], **Nagy szög*, **Vadas-szeg* [P.], **Vadas szeg*; K.1. **Vadas szög* ~ **Vadas szög*; K.2. **Vadas szög* ~ **Vadasszög* ~ **Vadász-szög*. („A háromszöges »Vadászszög« egykori zohonnyás, tyirittás terület volt. Ide jártak vadászni a Buttykai főispán barátai és az egykori mezőváros Kaszony szolgabírói és barátai.”) Mocsaras, lápos, nádas helyek viszont annál inkább jellemezték ezt az időszakot: *Lápos*, *Nádas* [P.], **Nádas*. Erre további két köznevet használtak: **fertő**: **Menyge fertő* [L.]; **mocsár**: **Apró mocsár* [K.1.], **Apró mocsár* ~ **Apró Mocsár* ~ **Apró Mocsár*; K.2. **Apró mocsár* ~ **Aprómocsár*, **Bika mocsár* [K.2.], **Jászló mocsár* [L.], **Kis-telek mocsár* [K.2.], **Mátra mocsár* [L.]. Végül ide sorolom a **Szunyogos* [P., K.1.] földrajzi nevet is, mivel a rovarok közül leginkább a szúnyog kedveli a mocsaras helyeket.

3. Domborzati nevek. – Som dombos, a környező falvakhoz képest magasabb fekvésű település. Talán ezzel magyarázható, hogy határában kevés a patak. A szovjet érát megelőzően több kisebb kiemelkedés tette változatosabbá a határt, de ezeket a jobb, könnyebb művelhetőség érdekében elegyengették. Egykori létükről árulkodnak a fennmaradt történeti nevek. Mára a becslések szerint száz méter magasságú Somi-hegy kopár látképe tárul elénk, mely a domborzati nevek nagyobb hányadát motiválja.

A pusztai földrajzi köznév itt is viszonylag kevés: *Hegy*, *Homokgödör*, *Kubikgödör* ~ *Kubik*, *Sillógödör*, *Vályogvető*. **Domb**: *Harka-domb* ~ *Harka* („Bótrágy fele vezető út baloldalán, a kettős határnál vagy egy 130-135 négyzetméter területen állt egy magasan kiemelkedő domb, szájhagyomány szerint bizonyos Harka vezér sírja és az itt elnyúló dűlőt a nevére örököltették meg. Ma már, mivel kincset keresve évről-évre feltúrták a hiszékeny emberek és a vetésekben kárt tettek, bulldózerekkel szétgurították.”), **Suri domb* [P.]; **gorond**: *Baksa-gorond* [P., K.2.], **Baksa gorond*; K.1. **Baksa gorondja*, **Kerek gorond* [P.]; **gödör**: *Józi gödre*, *Leventegödör* (lövészárok), *Pénzgödör* [K.1., K.2.], **Pénzgödör* („A ma Harangláb felé menő út jobb oldalán elnyúló dűlő kimérésnél, a kataszteri kő levágásánál egy Kódus Mihály nevű munkás régi pénz-érmékre bukkant s ezért a neve: Pénzgödör.”); **hegy**: *Somi-hegy*, **Szőllő hegy* [K.1., K.2.], **Szőllőhegy*, *Zápszonyi-hegy*; **lapos**: *Nagy Bálint lapossa*, *Sütő lapossa*.

4. Határnevek. – A határnevekhez a környező falvakhoz tartozó neveket is besorolom, mivel azok az 50-es éveket megelőzően Somhoz tartozó területeket jelöltek. Adatközlőim szerint a jelenleginél több száz hektárral nagyobb somi határból Zápszonyhoz,

Bótrágyhoz, Hetenyhez és Csonkapapihoz is csatoltak földterületeket. A határnevek gazdagságából adódóan a modell alapján elkülönítem a szántóföldek, a kertek, a gyümölcsösök, a szőlők, a rétek, a legelők és az erdők neveit.

4.1. Szántóföldek. – Ahogyan azt a bevezetőben is jeleztem, a település jellemzően mezőgazdasággal foglalkozott. SÜTŐ KÁLMÁN „Beregsom községről” című írásában szól a dülönevek keletkezéséről, használatukról: „[Som] egykori földbirtoka az 1800-as években csak a déli oldal felé nyúlt el, amely az 1900 év elején már kiterjedt a falu körül. És az 1913–14-es kataszterizáláskor ezeket a földeket az összevisszaságban levő szántásból, dülők közé szorítva dülő nevek szerint nevezték meg. A dülők, több helyen történelmi vagy megtörtént események szerint kapták nevüket, melyek egykori kataszteri térképen ma is megvannak. [...] Hiába taglalta táblákba [a dülőket] a kollektivizálás, még ma is szűkebb értekezésnél, munka-irányításnál e neveket használják” (SÜTŐ 1990b: 3). A szántóföldi művelés (vagy nem művelés) alatt álló területek megnevezésére négy egyszerű földrajzi köznevet használtak: *Láz* [P. **Láz*], *Nyilas*, **Parlag* [E.], **Szántó* [P.], és további hét szolgál a név alapjául. Ezek a **dülő**: *Berke-dülő*, *Kákás-dülő* [K.1. **Kákás* ~ **Kakás*; K.2. **Kákás*], **Madár dülő* [P.; K.1. **Madár dülő*], *Úr-patak-dülő*; **föld**: *Balog földje* ~ *Balog-föld*, **Gazos föld* [E.], **Kerti föld* ~ **Kerti földek* [K.1.], *Uborka-föld*, *Virág-föld* (főleg papvirág nőtt benne); **hektár**: *Huszonkét-hektár*, *Nyolcvanhét-hektár*; **mező**: **Keresztmező* [P.; K.1. **Kereszt mező*; K.2. **Keresztmező*], **Kis telek mezeje* [P.; K.1. **Kis telek mezeje* ~ **Kis telek mező*], *Kis-mező*; **szer**: **Bodzásszer* [P.; K.1. **Bodzás szer*; K.2. **Bodzás szer* ~ *Bodzásszer*], **Tizenkét hold-szer* [P.]; **tábla**: **Közepső tábla* [K.1.; K.2. **Közepső tábla*], *Dzsanda-fűtábla*, *Homokgödör-tábla*, *Zsidó temetői-tábla*; **tag**: *Brumele-tag*, *Farkas-tag*, *Gerzsenyi-tag*, *Hetei-tag* ~ *Hetei*, *Paptag*, *Szikora-tag* [P., K.1. **Szikora*], *Tanítótag*, *Tuba-tag*. Ide sorolom a hagyományos felosztásokban a talaj minőségére vonatkozó neveket, mivel az leginkább művelés útján, szántáskor válik láthatóvá: **görös**: **Görös* [E.]; **homok**: **Dománhomok* [P.; K.1. *Dománhomok*; K.2. *Domány homok* ~ **Dományhomok*], **Nagy Miklós homoka* [P.]; **köves**: **Kisköves* [P.], **Köves* [K.1.]. Metaforikusan utal soványságra, rossz minőségű talajra a PESTY gyűjtésben szereplő **Madaréh* [P.]. Szintén metaforikus dülónév az *Ördögös* ~ *Ördögös* [P., K.1. **Ördögös*; K.2. **Ördögös*], mely nevét az öregek szerint szellemjárásról kapta.

Adatközlőim szerint a szántók elhelyezkedését fejezik ki: 1. a faluhoz viszonyítva: *Bótrágyi*, *Haranglábi*; 2. a tulajdonosáról elnevezett házhoz viszonyítva: *Nyorbaházi*, *Subecházi*; 3. más helyhez viszonyítva **alj**: *Hegy alja*, *Kovács kert alja*, **Kerti allya* [K.1.], *Ördögös alja*, *Szibert-kert alja*; **hát**: *Béres-kúthát* [P. **Béres kúthát*; K.1. **Béres kúthát*; K.2. **Béres kúthát* ~ **Béreskúthát*], *Hegy-hát* [P. **Hegyhat*; K.1. **Hegy hát* ~ **Hegy hat*], *Telek-hát* [E. **Telek hat*; K.1., K.2. **Telekhát*]; **köz**: *Hegy-köz* [P. **Hegyköz*]; **oldal**: *Déli-oldal*, *Hegy-oldal*, **Hetyeni mezőoldal* ~ *Hetyeni mező oldal* [K.1.; K.2. **Hetyeni mezőoldal*], **Jászno oldal* [K.1.; K.2. **Jásznóoldal* ~ **Jászno Oldal*], *Kaszonyi-oldal*, **Kis rét oldal* [K.1.], **Kovácsó oldal* [P.], **Nád oldal* [K.1.; K.2. **Nád oldal*], **Nagy éger oldal* [K.1.], **Nagy szög oldal* [K.1.; K.2. **Nagy szög oldal* ~ **Nagyszögoldal*], **Pervána oldal* [P.], **Úr patak oldal* [K.1.; K.2. **Úr patak oldal* ~ **Úrpatak oldal*]; **sarok**: *Balla-sarok*, *Gyűrű-sarok* [P. **Gyűrű sark*; K.1. **Gyűrű Sark* ~ **Gyűrű sark*; K.2. **Gyűrű sark*], *Rolyák-sarok*; **szél**: *Galamb-szél* [P. **Galambszerő*; K.1. **Galamb szél*; K.2. **Galamb szélre* ~ **Galambszélre*], *Hetyeni-szél*; **tájék**: **Döbönyös kuttájéka* [P.], **Nagy szög tájék* [K.1.]. Birtokosukról kapták nevüket: *Barta*

Laci-féle, Bartáné ~ Barta Lajosé, Boldizsáré ~ Boldizsár, Bulgár Miklóse, Egyházé ~ Egyházi, Jurcsiké, Kondor Károlyé, Radmatics, Sesztáké, Svarcé. A Rét-ből szántófölddé lett részre utal a **Rétszakadék* [P.]. Növénynévi eredetű az adatközlőim szerint nagy kiterjedésű szántóföldet jelölő *Kána ~ Kálna* [P., K.1. **Kána*], mely *Kis-Kálna* és *Nagy-Kálna* részekre tagolódott.

4.2. Kertek. – A kertekre való utalás Körösladányhoz hasonlóan itt is csak a *kert* köznévvvel történik: *Báró-kert, Bulgár-kert ~ Bulgár, *Házi kert* [K.1.], *Nagykert, *Káposztás kert* [P., K.1.]. Ezek a *Nagykert* kivételével mind korábbi alakulatok, de némelyek – ugyan más értelemben – ma is használatosak.

A főleg gabona- és dohánytermesztés jellemezte kolhozgazdálkodás értelemszerűen nem hagyott maga után kertre utaló földrajzi nevet. A községben leginkább ismert és használt *kert* fogalom a táblában történő gyümölcsstermesztéssel hozható összefüggésbe, mivel a falu határában több helyütt jól termő gyümölcsösök voltak (*Bulgár, Nagykert*).

4.3. Gyümölcsösök. – A nagyobb területen történő, elkülönített gyümölcsstermesztésnek nem volt hagyománya a községben. A legtöbben a hegyoldalon lévő birtokuk, később háztájijuk egy részét körülkerítve, főleg szilva-, alma-, Barack-, körte-, meggy- és cseresznyefákkal beültetett részeken termelték/termelik meg a saját szükségletük kielégítését szolgáló gyümölcsfélét. Jobb termés esetén a fölöst a városi piacokon értékesítették.

A nagyüzemi gazdálkodás e téren is újat hozott. A hatvanas évektől tervszerűen telepített gyümölcsösök részleteikben még ma is állnak, bár a kiöregedett és elhanyagolt, főleg alma-, kisebb részben körte- és szilvafákat a kiszáradás fenyegeti. A *gyümölcsös* köznév önmagában utal erre a telepítvényre: *Gyümölcsös*, de használják még az *Almás, Bulgár* (korábban ezen a helyen boltkertészet volt) neveket is. A nagy területet magába foglaló *Gyümölcsös* tábláinak elkülönítésére leginkább a *láb* köznév szolgált alapul, melyet legtöbbször az úthoz viszonyítva, számmal különböztettek meg: *Első-láb, Második-láb, Harmadik-láb*. Egy kisebb, szilvafákkal beültetett rész neve *Szilvás ~ Szilvasos*. A legkésőbb telepített *tábla* a fák természetére utal: *Törpefa-tábla ~ Törpe*. Az elkülönítésre korábbi és jelenlegi birtokosok neveit is gyakran használják: *Huszáré, Izidoré, Kárpáté, Svarcé*. A Hegy nyugati oldalán cseresznyefákkal telepített táblát (mára csak néhány fa árulkodik erről) *Cseresznyés*-nek nevezik.

4.4. Szőlők. – Míg az almatermesztés és a gyümölcsösök telepítése a kolhozosításra volt jellemző, addig a szőlőtermesztés igazi fénykorát a magángazdálkodás idején élte. A 20. század végéhez közeledve a Hegyen elkülönített szőlőskertek szinte kikoptak a falu életéből. A hegygazdálkodás alapjául szolgáló szőlőültetvényeket, helyi különlegességeket mára legelők váltották fel. „Mert ugyanis amikor az Ember nem tudta az egy méter széles sorokat kapálni gépekkel, ez az Ember küldte a baltás embereket a nagy parancssal, s azok jöttek és a ma már nem előállítható ízű, és semmivel sem pótolható, utolérhetetlen aromájú nedűt adó tőkét kipusztították” (SÜTŐ 1990a: 2). Ma legtöbben a gyümölcsstermesztéshez hasonlóan kertjükből elkülönítve tőkés és/vagy lugasművelést végeznek, s leginkább saját fogyasztásra természetesen szőlőt. Az itt felsorolt nevek keletkezése erre a korábbi időszakra tehető: *szőlő: *Batykai szőlő* [E.], **Botskai nevű szőlő* [E.], **Darabotska szőlő* [E.], **Gödör szőlő* [E.], **Kováts nevű szőlő* [E.], **Laz szőlő* [E.], **Mulató v. Bétsi Szőlő* [E; P. **Mulató szőlő*], **Pallagh szabad szőlő* [E.], **Pécsi szőlő* [K.1.], **Pödör szőlő* [E.]. Ebbe a csoportba sorolom a *sor* köznévi alapréssű földrajzi neveket, mivel azok adatközlőim szerint és a térképek alapján is a Sömi-

hegygel, a szőlőtermesztéssel hozhatók összefüggésbe: **Bereknyefa sor* [P.; K.1. **Bereknya fa sorja*], **Forrás sor* [P.], **Gödör kapu sor* [P.], **Gödör út sorja* [K.1.], **Hargas sor* [K.1.], **Hosszú sor* [P., K.1.], **Mátra sor* [P.], **Sovány sor* [P.; K.1. **Sovány sor*], **Ültetés sor* [P.], **Vereskapusor* [P.]. Kevés számmal, de ebben a csoportban is képviselve vannak a birtokosokról, használójukról elnevezett földterületek, melyek önmagukban a birtoklásra és birtokosuk származásán kívül nem utalnak műveltségi ágra: *Róthé*, *Kacé* (zsidó származású szőlőbirtokosok). Feltehetően személynévi eredetű a Hegy tetején lévő szőlő egykori neve, a *Puskás* [K.1.], melyet később a jellemzően erős szél miatt metaforikusan *Farkas-ordító* [P. **Farkas ordító*] ~ *Ordító* névvel illették. A Hegy déli oldalát *Silla* [K.1.], annak magasabb részét **Felső Silla*-ként [P., K.1.] különböztették meg.

4.5. Rétek. – Az összefüggő rétek, kaszálók az 50-es éveket megelőzően meghatározók voltak a községben. Az alagsövezés és az elvezető csatornázás eredményeként a gyakorta vizes földterületeket, melyek jobbára kaszálóként funkcionáltak, száncsúvá tették. Adatközlőim szerint a gazdáknak leginkább földjeik végén vagy a laposabb fekvésű területeken voltak kaszálók. Ezek megnevezésére két földrajzi köznevet használtak, melyből a *Rét* önmagában is helynévként funkcionál: **kaszáló:** *Sikula-kaszáló* ~ *Sikula kaszálója*; **rét:** **Kis rét* [P.], **Közös rét* [K.1.], **Mátra rét* [P.], *Nagy-rét* [P.; K.1. **Nagy rét*], **Ördögös rétye* [P.], **Somi rétség* [L.], *Suri-rét*, **Sűrű rét* [K.1., K.2.].

4.6. Legelők. – A falu életében a földművelés mellett hosszú időn keresztül az állattartás jelentette a fő megélhetési forrást. Ennek alapvető feltétele a nagyobb területű legelő. Adataim szerint a 19. század közepén a Lónyai család rendelkezett itt jelentősebb földterületekkel, főleg legelőkkel. E család tulajdona volt többek között az *Ökörhó* [K.1. **Ökör hó nyesese*; K.2. **Ökörhőnyesese* ~ **Ökör hó nyesese*] nevű, adatközlőim szerint nagy kiterjedésű ökörlegelő, amire a név első tagja is utal. A legelők nagy részét felszántották, termővé tették. Pusztai földrajzi köznév, mely önmaga is helynévre utal, egy esetben (*Legelő*), alaptagként pedig (ugyanaz a köznév) négy esetben fordul elő: *Disznó-legelő*, *Első-legelő*, *Forgó-legelő*, *Község-legelő* [K.1. **Község legelő*]. Birtokosra való utalást két névvel találtam: *Gorondiaké*, *Sztrabicskiaké*. Az előbbi Gorond, az utóbbi Sztrabicsó községi tulajdonosokat takar.

4.7 Erdők. – A földrajzi nevek keletkezése a legtöbb esetben valamilyen jellemző sajátosság alapján történik. Ilyen sajátosság lehet az ott élő növényzet. Som határában – az idősebbek elmondása szerint – a nagyobb vizes vagy vízparti területeket erdős, fás részek borították. Az erdők gyakoriságát az is igazolja, hogy ezeket egyszerű földrajzi köznévvel kevés esetben nevezték meg: **Irtás* [K.1.], *Liget*, *Rekesz* (ez utóbbi e térségben köznevesült alak, 'erdő' jelentésben funkcionál). Az egykori *Rekesz* úton túli részét, mely jelenleg is zöldell, feltehetően a Bótrágy határában folyó patak (**Hirinyó patak* [P.]) neve után nevezték el *Hirinyó*-nak [K.1. **Hirinyó* ~ **Hirinyió* ~ **Hirinyio*; K.2. **Hirinyio*]. Újabban ugyanezt szláv birtokosának nevéből *Sordély*-nak, a szomszédos falvakban *Sordé*-nak nevezik. Önmagában utal az ott gyakori fafajtára *Nyáras* [P.], **Tölgyfás* [K.1.]. A faluban használt öt földrajzi köznévből kettő (*berek*, *éger*) vízparti bokros, cserjés erdőre utal, melyek az államosítás előtt még elterjedtek voltak: **berek:** **Buza berke* [P.; K.1. **Búza berke*; K.2. **Búza berke* ~ **Búzaberke*]; **erdő:** *Barta Laci erdeje*, **Felső erdő* ~ **Felső erdő* [K.1.; K.2. **Felső erdő* ~ **Felsőerdő*], **Köz erdő* ~ **Köz erdő* [K.1.; K.2. **Köz erdő*], **Sűrű erdő* [K.1.], *Kovács-erdő* ~ *Kovács erdeje*, **Nagy erdő* [K.1.; K.2. **Nagyerdő* ~ **Nagy erdő*], *Rafajnai-erdő*, *Selesztai-erdő*; **éger:**

Csortos Éger* [P.], *Disznó-éger* [K.1. **Disznó éger* ~ **Disznó Éger*], **Harka éger* [P.1., K.1.], **Határ Éger* [P.1., K.1.], **Milléger* [K.1.] (előtagja feltehetően személynévi eredetű), **Nagy Éger* [P.; L. **Nagy éger*], **Vadas Éger* [K.1., K.2.], **Vadász éger* [K.1., K.2.], **Zápszon éger* [P.]; **irtás: **Baksa irtás* [P.], *Tóth-irtás* [P. **Tóth irtás*; K.1. **Tót irtás* ~ **Tót irtas*; K.2. **Tót irtás*]; **rekesz:** **Barta rekesz* [K.1.], **Harka rekesz* [P.], **Nagy rekesz* [K.1.; K.2. ~ **Nagyrekesz* ~ **Nagy rekesz*], **Lórekesz* [P.; K.1. **Ló rekesz* ~ **Lo rekesz*; K.2. **Ló rekesz*], *Veres-rekesz* [K.1., K.2. **Vörös rekesz*].

5. Lakott területek. – Az e csoporton belül tárgyalandó típusok, nevek közül, ha a modellt csak egy településre alkalmazzuk, kimaradnak a közigazgatási és a helységnevek is. Az viszont szükségszerűen elmondható, hogy Som közigazgatásilag a Beregszászi járáshoz tartozik, a járási székhelytől, Beregszásztól huszonkét kilométerre északnyugatra, a Kaszony–Barabás határátkelőtől mindössze hat kilométerre található. A 2002-es népszámlálás szerint 1150 lakosú, túlnyomórészt magyar ajkú község. Társközsége *Kastanovó* (orosz; 'gesztenyés'), korábban Lónyai-birtok; később csehek, majd ruszinok laktak településen. A környéken, a magyarok körében *Somitanya* néven ismeretes.

5.1. Településrészek. – Som nem nevezhető nagy településnek, de településrészek itt is viszonylag szép számmal találhatók. Az egyedi településrészek elkülönítését önmagukban szolgálják a *Dögtér*, *Futballpálya* ~ *Pálya*, (*Liget*), *Temető*, *Tér*, *Vásártér* köznevek. Hosszú főutcája és újonnan épült utcái miatt lakói a falut részekre tagolják: **vég:** *Hajnalvég*, *Kisvég*, *Másvég*, *Nagyvég*, *Túlsóvég*. Ide sorolhatók még a **temető:** *Régi temető*, *Új temető*, *Zsidó temető* és a **telek:** **Kis telek* [K.1.] köznevekből származó megkülönböztető megnevezések.

5.2. Utcák. – Az utcanevek tárgyalásakor indokolt volt két altípus elválasztása, melyek a közhasználatban is jellemzően elkülönülnek.

5.2.1. Teljes utcát jelölő nevek. – A faluban összesen nyolc utca van, ezek megnevezésére az *utca* és *út* közneveket (néha szinonimaként is) használják. A hivatalos utcaneveket nagyságuk szerint, csökkenő sorrendben, zárójelbe írt [H] betűvel jelzem, majd felsorolom a faluban használt változataikat. A leghosszabb, nagyjából két kilométer hosszú **út**, „a járás másodosztályú főútvonala” a *Fő út* [H] ~ *Fő utca*, amit ebből adódóan *Nagy út*-nak is neveznek; **utca:** *Petőfi utca* [H] ~ *Allomás utca* ~ *Vasuti utca*, *Gagarin utca* [H] ~ *Papi utca*, *Sevcenko utca* [H] ~ *Bíró utcája* ~ *Dzsanda utcája* ~ *Kis utca*, *Béke utca* [H] ~ *Kenedi utca*, *Kastanovói utca* [H] ~ *Major út* ~ *Malom utca* ~ *Tanyasi uca* ~ *Temető utca*, *Kert utca* [H] ~ *Micsurin utca* ~ *Pékség utca*, *Ivan Franko utca* [H] ~ *Új utca*. A Fő útnak Bótrágy irányában, a Kastanovói utca utáni jobbra térő utcája, melyen most is csak egy ház áll, nem kapott hivatalos nevet. A gyakorlat szerint ezeket a hozzá közel eső utcával összevonják, így az is *Fő út* néven szerepel. A lakosok korábban az ott működő kerékgyártó és kovácsműhely miatt *Kovács-ház utca*-nak, a műhely lakóházzá történő alakítását követően, keskenységéből adódóan, *Szorosi utca*-nak nevezték. Kastanovón mindössze két utca van, melyet a somiak elhelyezkedésük alapján *Első utca* és *Második utca* néven neveznek.

5.2.2. Utcarész-nevek. – Ezt az alcsoportot az utcaneveken belül azért tartom fontosnak elkülöníteni, mivel több helyütt találkoztam már az utcák részének egyes tulajdonságai alapján született elnevezésekkel. Somban az összes ilyen név a Fő útra vonatkozik, annak két jellemző részét nevezi meg: *Halálkanyar* ~ *Éles kanyar* ~ *Szoros*, *Kereszt út* ~ *Pipanyak* ~ *Tekeredő*.

5.3. Tanyák. – Mint arra már feljebb utaltam, a környék legnagyobb birtokosa, a Lónyai család tulajdonában volt kezdetben szinte a teljes somi határ, beleértve az összes tanyát vagy tanyaszerű építményt is. Később, főleg a falutól távolabb eső birtokaik közül jelentős területeket elajándékoztak. „A család nem lett országos híré [...] inkább politizáltak. Erre ment rá a hatalmas latifundiumnak nagy része” (SÜTŐ 1990b: 1). Így jutottak somi földterületekhez gorondi és sztrabicsói lakosok is. Földrajzi köznévként fordul elő tulajdonnévként, melyek közül az egyik a ma is legtöbbször által ismert és használt *Tanya*, valamint a csak feltehetőleg ide sorolható **Szállás* [P.; K.1. **Szálás ~ *Szállás*]. Adatközlőim szerint öt tanya állt a határban: *Báró tanyája ~ *Békástanya* [Hnt.] ~ **Kaas nagy tanya* [Hnt.] ~ **Nagy tanya* [K.2.] ~ *Somitanya, Brummertanya* [Hnt. **Brummertanya*] ~ *Brumer ~ Brumel, Braun tanya* [Hnt. **Braun tanya*], *Juhász-tanya, Selesztai-tanya*. A következőkről nincs tudomásuk: **Harsányi kistanya* [Hnt.], **Kazsányi tanya* [K.2.], **Pilisi tanya* [E.], **Vadastanya* [Hnt.]. A tanyák mellett a *major* mindössze egy esetben szerepel: **Hegymajor* [Hnt.].

6. Építmények. – Somban a 19. században jelentős mértékben szaporodó lakosságnak köszönhetően többféle építmény, középület és egyéb, főként belterületi objektum keletkezett, ami magával vonta a nevek gyarapodását. Legtöbbszörből, más falvakhoz hasonlóan, általában egy készült, így gyakran köznevük vált tulajdonnévvé.

6.1. Lakóházak. – A lakóházak közül leginkább azokat nevezték el, melyek az átlagos házaktól méretükben, külsejükben, elhelyezkedésükben vagy funkciójukban tértek el. Főként speciális funkciójú lakóházak esetén használtak önmagukban köznevet (BÍRÓ 2002: 70): *Kastély, Kerülőház, Paplak, Parókia*. Ily módon elnevezhettek előkelő, fényűző lakóépületet: **kastély:** *Báró Kaas-kastély ~ Báró kastélya*; foglalkozáshoz kötődő: **kerülőház:** *Izsnyétei-kerülőház, Nagy-hegy kerülőháza, Ördögös kerülőháza*; **vincellér-lak:** **Tisza vincellérlak* [Hnt.]; de legtöbbször tulajdonosáról vagy lakójáról kapta nevét: **ház:** *Béres háza, Fodor-ház, Futykó-ház, Kacsó-ház, Kovács-ház, Medve-ház, Pracuház, Szufil-ház* (ezek a falutól javarészt távolabb eső épületek eredetileg kerülőházaként, őrházként funkcionáltak); **lakás:** *Dzsanda-lakás*.

6.2. Középületek. – A középületeket egyedi funkciójuk miatt a legtöbb esetben köznevükkel nevezték meg: *Bölcsőde, Iroda, Iskola, Klub, Kolhoziroda, Könyvtár, Községháza, Óvoda, Posta, Rendelő, Telefonközpont, Templom*. Néhány ilyen jellegű épületből több is épült, ezeket főként méretük és koruk, néha dolgozójuk alapján különböztették meg: **iskola:** *Allami iskola, Illés iskolája, Kis iskola, Nagy iskola, Pap Jenő iskolája, Református iskola, Új iskola*; **klub:** *Régi klub*.

6.3. Kereskedelmi egységek. – A 20. század elején (korábbi adatom e típusba tartozó nevekről nincs) szinte az összes kereskedelmi egység zsidó tulajdonban volt. Az ekkor még kis számban működő boltok a falun élők igényeit kellőképpen kielégítették. Az időteltével azonban az igények egyre nőttek, szükségessé vált a kiszolgáló egységek gyarapítása. Az újonnan meghonosodott üzleteket egyrészes nevekkal különböztették meg: *Ábécé, Butyka* (ukrán *бу́дка* ’bódé, kiosk’), *Csájna* (ukrán, a *чайна* ’teázó’ átvétele), *Hűsbolt, Hordó, Konténer* (a belőlük kialakított egységek neve), *Kopera* (a KOOP kereskedelmi szövetkezet boltja, mely az ukrán *кооператив* ’szövetkezet’ szóból ered), *Nyolccsecsű ~ Hétsecsű* (a *Csájna* férfiak által emlegetett neve, egy pajzán történetre utal), *Pékség, Tejcsarnok ~ Csarnok*. Néhány a cégéről kapta a nevét: *Artemida* (kereskedelmi társulat neve, márkánév), *Hun*. Rohamos szaporodásuk ellenére mindössze

három köznév szolgált a kereskedelmi egységek nevének alapjául: **bolt:** *Barta-bolt, Első-bolt, Hátsó-bolt, Hegedüs boltja, Izidor boltja, Kenyeres-bolt, Kis zsidó boltja, Kökény boltja, Lila-bolt, Nagy Ernő boltja, Picibabám-bolt ~ Picibabám, Székely boltja, Tiszaháti Magyar Bolt; kocsma: *Kelemen Gyula kocsmája, Nemes Árpád kocsmája ~ Nemes-kocsma; butyka:* *Kis-butyka, Vilma butykája*. E nevek leggyakrabban tulajdonosokra, dolgozójukra utalnak.*

6.4. Gazdasági célú építmények. – Somban a gazdasági célú építmények jelentős számú gyarapodása a 20. század közepétől figyelhető meg. Ennek hátterében szintén a kollektivizálás áll. A középületekhez hasonlóan a gazdasági épületek között is szép számmal vannak köznévből alakult tulajdonnevek: *Benzinkút ~ Tankoló, Borház, Fejőház, Hűtőház, Karám* [P. **Karám*], *Kolhozudvar, Kovácsműhely, Malom, Méregraktár ~ Műtrágyaraktár, Raktár, Simító, Szárító, Szérű* (jelentése az e helyt álló épületekre vonatkozik), *Traktorbrigád ~ Brigád, Varroda*. Ezekon kívül a **kútház:** *Béres-kútház; ól:* **Kovács-ól* [K.1.] és a **szérű:** **Béres szérű* [P.] köznevekből alakult megnevezéseket is használgák.

6.5. Állomásnevek. – A Lónyai család idejében, az 1910-es években épült vasútvonal az eredeti tervek alapján Somot közvetlenül érintette volna, de adatközlőim szerint a szomszédos földbirtokok nem voltak hajlandók földterületeikből e célra áldozni. Ennek következményeként a Királyháza–Csap vasútvonal Zápszonyt érintve épült meg, állomása viszont a *Beregsom–Mezőkaszony* nevet viselte, amit később *Som–Kaszony*, majd *Kaszony* névre rövidítettek. A szóhasználatban *Állomás, Vasútállomás* használatos leginkább. Ide sorolom még az állomásnak nem nevezhető *Buszmegálló ~ Buszváró-t*, ami a falu közepén, a *Kastély* udvarában található.

6.6. Utak, dűlőutak, vasútvonalak. – Egyrészes nevek közlekedésre szolgáló létesítmények jelölésére ritkán fordulnak elő. Ilyen a hegyoldal felvezető *Feljáró*, a *Rámpa* és a *Vasút*. A belterületet elhagyva az addig utcákként emlegetett útvonalak a szóhasználatban irányjelölő utakká válnak. Közlekedési létesítményre a faluban négy köznév utal: **út:** **Általut* [P.], **Barkasó ut* [P.], *Berke út, Bótrágyi út, *Forrás ut* [P.], *Gödör út, Haranglábi út, Izsnyéti út, Kacsó út, Kaszonyi út, Kána út, Kovács út, Makkos út, Papi út, Tanyasi út, Temető út, *Város út* [P., K.1., K.2.], *Zápszonyi út; dűlőút:* *Első dűlőút, Harka dűlőút, Második dűlőút; vasútvonal:* *Királyháza–Csap vasútvonal; rámpa:* *Vak rámpa*. Bizonytalan eredetű, de ma is ismert és használt útmegnevező név a *Jáhondó*.

6.7. Hídnevek. – A vízfolyások hiányából adódóan értelemszerűen hídra való utalásból is kevés fordul elő. Az egyetlen ide vonatkozó objektum: *Tiltó-híd ~ Tiltó*, ami zsilip melletti átkelőhelyet jelöl.

6.8. Kisebb építmények nevei. – A kisebb építmények sokszor tájékozási szerepet tölthetnek be, a hely pontosabb behatárolását szolgálhatják. Legtöbbjük köznév: *Emlékmű, Básznya* (orosz eredetű, a *башня* 'torony' szóból) ~ *Víztorony, Messzelátó* [P., E.; K.1. **Messzé lata ~ *Messzé láto*] ~ *Kukucs*.

6.9. Bányák. – A falu határában homokot és követ bányásztak, az előbbi csak rövid ideig. A mai *Gyümölcsös* területén kanálisvájáskor bukkantak homokos talajra, amit a falusiak *Homokbánya*-nak neveztek. A Hegy déli oldalán adatközlőim szerint régi időktől fogva követ bányásztak, erre utal a *Bánya, Kőbánya*. Az üzletekhez hasonlóan a bányák is zsidó kézben voltak. Birtokosaik nevéből származnak a következő nevek: *Feldmán bányája, Róth Károly bányája, Veres bányája*.

7. Egyéb nevek. – Adatközlőim nem ismerik a következő, feltehetően személynévi *Csonda [P.], *Gonda [K.1.], *Felső Sitter [K.1.], *Kovácsó [P.] és bizonytalan eredetű vagy jelentésű neveket: *Fog [K.1.], *Farkas hugyó [P., K.1.], *Halácsa [P.], *Hilima [L.], *Kis Herenád [P.; K.1.], *Kis herenád], *Száldobok [P.].

Összegzés. – Az összegyűjtött 495 földrajzi név közül ma 343-at (69,29%) ismernek, főként az idősebbek. A 181 (36,56%) történeti névből mindössze 29 (5,85%) név szerepel a ma használatosak között, a történeti nevek tehát gyakorlatilag kikoptak a falu névhasználatából. A nevek 40%-a a határnevekre vonatkozik, főként a szántókat nevezi meg. Az építménynevek száma is jelentős, az összes név 27,67%-át, majd a lakott területek következnek 13,33%-al. Ezek az adatok alátámasztják azt a történelmi tényt, hogy Som régen lakott és főleg mezőgazdasággal foglalkozó település. – Keletkezésmódjukat tekintve leginkább helyfajtajelölő és sajátosságot kifejező, illetőleg ezek összekapcsolódásából alakult funkció figyelhető meg. Sok név birtoklási viszonyt fejez ki.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS – KÁLMÁN BÉLA – MEZŐ ANDRÁS – ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF (szerk.) 1978. *A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve*. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. Budapest.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY 1993. *Magyarlaka települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest.
- K.1. = Kárpátaljai Állami Levéltár. Som kataszteri térképe 1865. (125Φ/1on/№1212).
- K.2. = Kárpátaljai Állami Levéltár. Beregsom kataszteri térképe 1908. (125Φ/1on/№1213).
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. MNyTK. 95. Budapest.
- L. = LEHOCZKY TIVADAR 1881–1882. *Beregvármegye monographiája* 1–3. Ungvár.
- P. = PESTY FRIGYES kézirat. *helynévgyűjtése* 1864–5. Bereg megye. OSZK, Kézirattár.
- SEBESTYÉN ZSOLT 2002. *A Beregszászi járás 11 településének helynevei*. MND. 178. Budapest.
- SÜTŐ KÁLMÁN 1990a. *Óda, mely történelem... (Adalékok Beregsom község történelmi távlataihoz)*. Kézirat.
- SÜTŐ KÁLMÁN 1990b. *Beregsom községről. Tények, események, szájhagyományok*. Kézirat.

KOVÁCS ANDRÁS

ANDRÁS KOVÁCS, **Toponyms in village Som**

The author examines historical and present-day toponyms from the village Som, a Hungarian settlement in district Beregszász (Ukraine), near the Hungarian border. 40% of the collected ca. 500 names are field-names, as the settlement has made a living from agriculture for centuries. Names of buildings (27%) and names of built-up areas (13%) are also numerous reflecting the eventful history of the village. Place-names most often display a single name-function indicating either the type or a characteristic feature of the place, but a combination of the two above functions is also common.